

تبریز؛ پایتخت دوم ایران در عصر قاجار

۲۶ آذر ۱۳۹۶ ساعت ۲۳:۲۹

شهر تبریز، به عنوان یکی از بزرگترین شهرهای کنونی ایران، دیر زمانی از شهرهای مهم سیاسی و چه بسا مهمترین شهر ایران محسوب میشود. این شهر در برخی از دورههای مهم تاریخی، به عنوان پایتخت سیاسی برخی از سلسله حکومتهای پادشاهی انتخاب شده است. همچنین تبریز یکی از شهرهای مهم ایران در دوره قاجار تلقی گشته و آستن بسیاری از تحولات سیاسی و اقتصادی این دوره بوده است . . .

کافه تاریخ- مقاله تاریخی

شهر تبریز، به عنوان یکی از بزرگترین شهرهای کنونی ایران، دیر زمانی از شهرهای مهم سیاسی و چه بسا مهمترین شهر ایران محسوب میشود. این شهر در برخی از دورههای مهم تاریخی، به عنوان پایتخت سیاسی برخی از سلسله حکومتهای پادشاهی انتخاب شده است. همچنین تبریز یکی از شهرهای مهم ایران در دوره قاجار تلقی گشته و آستن بسیاری از تحولات سیاسی و اقتصادی این دوره بوده است. این شهر در دوره قاجار به عنوان شهر ولیعهد نشین انتخاب و از اهمیت زیادی برخوردار میگردد. اهمیت این شهر در دوره قاجار ریشه در عوامل متعددی اعم از سیاسی و اقتصادی داشت که در ادامه به برخی از این ویژگیها اشاره میشود.

تبریز و اهمیت آن در دورههای تاریخی

تبریز یکی از شهرهای مهم ایران در طول تاریخ سیاسی و اقتصادی بوده است. این شهر چندین بار به عنوان پایتخت سیاسی کشور انتخاب شده است. تبریز پایتخت حکومتهایی چون خوارزمشاهیان، ایلخانان... و نیز یکی از پایتختهای صفویان در طول حکومتشان بوده است. این شهر در دوران قاجار نیز اهمیت دوباره یافته و به عنوان پایتخت دوم و یا شهر ولیعهد نشین انتخاب میشود و تا پایان دوره حکومت قاجار بعد از تهران، دومین شهر مهم از لحاظ سیاسی محسوب میشود. دلیل این اهمیت و توجه ویژه به این شهر، ناشی از چند ویژگی خاص و مهم آن بوده است. اولین اهمیت به موضوع جغرافیایی و مسائل اقتصادی باز میگردد.

اهمیت اقتصادی و جغرافیایی تبریز

تبریز یکی از شاهراههای مهم بازرگانی و ارتباطی ایران با اروپا بود. ارتباط تبریز با قفقاز و استانبول بستر مهمی جهت مبادله کالا و نیز تجارت به شمار میرفت. همین موضوع اهمیت اقتصاد و بازرگانی در این منطقه را دو چندان نموده بود. لمبتون در تشریح اهمیت تجاری تبریز مینویسد: این شهر به خاطر تجارت ترانزیتی اهمیت فوق العاده داشت و کالاها از استانبول و طرابوزان و گرجستان به تبریز وارد می شد و از آنجا به تهران و سایر شهرهای ایران فرستاده می شد. ۱ و همین موضوع باعث شده بود تا برخی از کشورهای خارجی، چشم طمع بر سر تصاحب این شهر داشته باشند. چنانچه در اوایل دوره قاجار، نبردهای مستمر بین ایران و عثمانی بر سر تبریز وجود داشت. از سوی دیگر با شدت گرفتن اختلافات ایران و روسیه بر سر گرجستان در عهد فتحعلی شاه، بخشی از گرجستان در سال ۱۸۰۱/۱۲۱۶ ضمیمه‌ی روسیه میگردید و زمینه را جهت تصاحب سایر شهرهای ایران همچون تبریز مهیا میکند. در واقع روسیه بعد از گرجستان، سودای تصرف تبریز را نیز در سر داشت. این کشور طبق وصیت نامه پطر کبیر، در صدد راهیابی به آبهای خلیج فارس بود و بدین منظور تلاش کرد با تصرف شهرهای ایران و گسترش قلمرو کشور، ضمن تحقق بخشیدن به منافع ایدئولوژیک خود، رقیب جدی خود در این رصه یعنی انگلیس را نیز تضعیف نماید. بر همین اساس طی جنگهای اول و دوم روسیه و ایران، شهرهایی از ایران جدا و تبریز نیز در آستانه تصرف قرار گرفت. چنانچه در سال ۱۸۲۶، «یک ستون از سربازان روسی به فرماندهی ژنرال کراکوفسکی، از رود ارس عبور کرده و به سوی تبریز روانه شد.» ۳ با توجه به این شرایط، امنیت تبریز از اهمیت بالایی برخوردار بود؛ زیرا هر گونه ناامنی در این شهر میتواند امنیت کل کشور را به خطر اندازد. بر اساس این وضعیت، بازسازی و مقاوم سازی شهر به خصوص از لحاظ امنیتی مورد توجه ویژه پادشاهان قاجار قرار می گیرد. چنانچه هسته اولیه بسیاری از برنامه‌های نوسازی که توسط عباس میرزا آغاز شد، از جمله «نظام جدید» با شش هزار نیروی نظامی مجهز، در تبریز شکل میگیرد. عباس میرزا، برای تأمین و تجهیز این ارتش جدید، کارخانه توپ و تنفنگ سازی در تبریز ساخت و اداره ترجمه‌های دایر کرد تا نظامنامه و مقررات مهندسی - نظامی لازم را ترجمه و تدوین کند» ۴ تبریز در طول حکومت قاجار اهمیت سیاسی و اقتصادی خود را حفظ کرد. در دوره محمدشاه با توجه به ناامنیهای جنوب کشور، تبریز و راههای تجاری آن اهمیت فوق العاده‌ای یافت، به گونه‌ای که در اواسط قرن نوزدهم میلادی بیشتر مبادلات تجاری با دول اروپایی به مرکزیت این شهر انجام می شد. ۵ از این رو، در آن دوره تلاشهای اولیه جهت ایجاد راه آهن از شهرهایی چون تبریز کلید میخورد. با توجه به این اوصاف میتوان به خوبی دریافت، تبریز علاوه بر اهمیت اقتصادی، از اهمیت سیاسی نیز برخوردار بوده است.

اهمیت سیاسی تبریز

تبریز به دلایل مختلفی از نظر سیاسی نیز مهد بسیاری از جنبشهای آزادیخواهی و یا مشروطه طلبانه محسوب میشود. یکی از علل این موضوع به همان ویژگی جغرافیایی و یا اقتصادی تبریز بازمیگردد. گسترش تجارت با غرب و رفت و آمد بازرگانان به بسیاری از کشورهای غربی، علاوه بر کالاهای جدید، حجم انبوهی از علوم و نگرشهای غربی از جمله آزادی اندیشه، حکومت محدود و غیردیکتاتوری و .... را به دنبال داشت. این اهمیت از دوره فتحعلیشاه و بعد از انتصاب عباس میرزا به عنوان ولیعهد در تبریز آغاز

میگردد. « در این زمان، که مقارن با آغاز دوره تجدد و آشنایی ایرانیان با تمدن اروپایی بود، تبریز، به سبب اهمیت بسیارش، کانون مبادلات فرهنگی و اقتصادی ایران با کشورهای همسایه شمالی و شمال غربی و اروپا شد. هیئتهای اعزامی انگلیس و روس نیز در دوره قاجار اغلب در تبریز به سر می بردند.»^۶ از این رو این شهر همواره یکی از شهرهای پیشرو در مخالفت با حکومت مستبد قاجاری محسوب میشد.

همان طور که می دانیم «مخالفت جدی با محمدعلی شاه، در دوران استبداد صغیر از شهرستانها و مهمتر از همه تبریز برخاست.»^۷ کسروی هم نقش تبریز و به خصوص مردم و مجاهدین تبریز در دوران استبداد صغیر را بسیار مهم و اساسی تلقی میکند. او در این رابطه نوشته است: در واقع در شرایطی که «بسیاری از سردستانان و نمایندگان انجمن سخت ترسیدند و هر یکی به اندیشه جان و دارایی خود افتاده ... و مشروطه را از میان برخاسته می دانستند، مجاهدان ترسی به خود راه نداده، دست از ایستادگی برنداشتند.»^۸ علاوه بر این، اعتراض مردم و اشغال و محاصره یکساله تبریز در دوران استبداد صغیر و در جریان اولتیماتوم روسیه در رابطه با مورگان شوستر که محاصره و بمباران تبریز را به دنبال داشت، نشانه‌های خوبی از اهمیت سیاسی تبریز و نقش مردم آن در بسیاری از رویدادهای سیاسی در آن برهه است.

فهرست منابع

۱. لمبتون، سیری در تاریخ ایران بعد از اسلام، ترجمه یعقوب آژند، تهران، امیرکبیر، ۱۳۶۳، ص ۲۲۱
۲. مصطفی مؤمنی، تبریز، شهرستان و شهری در استان آذربایجان شرقی، جلد ۱۳۹۳، ۶
۳. عبدالرضا هوشنگ مهدوی، تاریخ روابط خارجی ایران از ابتدای دوران صفویه تا پایان ج.ج. دوم، تهران: امیرکبیر، ۱۳۸۵، چاپ یازدهم، ص ۲۳۴
۴. پرواند آبراهامیان، ایران بین دو انقلاب، ترجمه احمد گل محمدی و محمد ابراهیم فتاحی، تهران، نشر نی، ۱۳۸۴، چاپ یازدهم، ص ۶۸
۵. لمبتون، همان، ص ۲۴۲
۶. دانشنامه ایران و اسلام، ج ۱، ص ۵۷

۷. صادق زیباکلام، سنت و مدرنیته، تهران، انتشارات روزنه، ۱۳۸۲، چاپ پنجم، ص ۳۷۴

۸. احمد کسروی، تاریخ مشروطه ایران، جلد ۱، تهران، انتشارات امیرکبیر، ۱۳۶۳، ص ۶۷۸

آدرس مطلب :

<https://www.cafetarikh.com/news/۳۶۴۹۲/قاجار-عصر-ایران-دوم-پایتخت-تبریز>